

Ilijas Bošnjović

**DEMOGRAFSKA BUDUĆNOST I DJELOTVORNA
POLIKULTURNA ZAJEDNICA
BOSNE I HERCEGOVINE**

**DEMOGRAPHIC FUTURE AND EFFECTIVE
MULTICULTURAL COMMUNITY OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Sažetak

U BiH je od 1992. do 1995. stvoren ogroman demografski gubitak, koji je prouzrokovao prirodnu depopulaciju i demografsku perspektivu učinio sumornom. U postdejtonskom razdoblju iracionalne politike etničkog nacionalizma usporavaju reforme i kreiraju napetosti, što dalje pogoršava demografsku situaciju. Polikulturalna zajednica BiH je model koherentnog života u vjerskoj i etničkoj raznolikosti sa višestoljetnim kontinuitetom. Kad god je ta zajednica bila postojana i djelotvorna, to se pozitivno odrazilo na ukupan prosperitet, pa i na demografske prilike, i obratno. Razaranjem polikulturalne zajednice 1992-1995. nastao je i demografski slom. Revitalizacijom ove zajednice i njene ranije djelotvornosti, nastali bi uvjeti za poboljšanje demografskih trendova. Političke elite moraju vjerovati da je to nužno i izvodivo, ako žele da se Srbi, Hrvati i Bošnjaci biološki održe na prostoru BiH.

Ključne riječi: demografski gubitak, depopulacija, biološka vitalnost, modernizacija, polikulturalna zajednica, revitalizacija, odgovornost, političke elite.

Summary

In the period between 1992 and 1995, enormous demographic loss has been created in BiH, causing natural depopulation and making demographic perspective depressing. During the post-Dayton period of irrational politics of ethnic nationalism, reforms are being slowed down and tensions are being created, which additionally deteriorates demographic situation. Multicultural community of BiH is a model of coherent life in religious and ethnic diversity with continuity of several centuries. Whenever this community was stable and effective, it had positive reflections on overall prosperity, as well as on demographic situation, and vice versa. By destruction of multicultural community during 1991 – 1995, demographic breakdown was created. Revitalisation of this community and its competence, would create conditions for improvement of demographic trends. If political elites want for Serbs, Croats, and Bosniaks to be biologically preserved at the territory of BiH, they have to believe that this is necessary and doable.

Key words: *demographic loss, depopulation, biological vitality, modernisation, multicultural community, revitalisation, responsibility, political elites.*

Uvodni dio

Bosna i Hercegovina je danas u složenoj i teškoj demografskoj situaciji. Bosanskohercegovačko stanovništvo, sa sve manjim natalitetom, ulazi u zonu prirodne depopulacije, kada više ljudi umire nego što se rađa i kada proces starenja intenzivno teče. Senilizacija kao globalna pojava u savremenom društvu predstavlja veliki socijalni, ekonomski, demografski i politički problem. Zemlja koja je suočena s tim fenomenom postaje manje vitalna, gubi i kreativni potencijal istovremeno kada narastaju problemi vezani za stare ljude i njihovo zbrinjavanje.

Ovo sve čeka i Bosnu i Hercegovinu, ali s još većom težinom. Zemlja se nalazi pred mnogim zadacima od kojih zavisi njena budućnost. Treba da obnovi društvenu koheziju, uspostavi djelo-

tvoran ekonomski i socijalni sistem, nastavi putem modernizacije, ojača svoj položaj u regiji i šire. To je dinamizam koji pretpostavlja energiju i prodornost mladih grupa populacije, kojih je kod nas sve manje.

Starenje stanovništva i tendencija ka depopulaciji događaju se u svim razvijenim zemljama. Posljedica je to demografske tranzicije, tog osnovnog zakona savremenog populacijskog razvoja po kojem, pod utjecajem tehnološkog napretka, procesa urbanizacije i promijenjene uloge žene u društvu, dolazi do opadanja ne samo mortaliteta nego i nataliteta, tako da se mlado stanovništvo smanjuje a staro povećava. Taj fenomen u ovim zemljama traje dugo i one su se na njega postepeno prilagođavale. Njihovi problemi starenja su posebni i karakteristični su za postindustrijsko razdoblje uopće.

Ove su zemlje započele industrijalizaciju u vrijeme kada su imale mlado stanovništvo i dovoljno energije i sposobnosti za takav poduhvat. Danas se nalaze u demografskoj starosti, ali žive u bogatstvu i komforu, s akumuliranim kapitalom, tehnološkim vještinama i ogromnom moći koju donosi nauka. Neka društva poznog razvoja ciljaju na isto, ali su hendikepirana jer se već suočavaju s problemom starenja.

Bosna i Hercegovina je poseban slučaj. Njen demografski potencijal nije drastično uništavala modernizacija već golo nasilje. U periodu od 1992. do 1995. godine stanovništvo je destruirano kao nikada prije i na brutalan način uvučeno u prijevremeno prinudno starenje. Populacija koja je do 1991. godine imala još značajan biološki potencijal takoreći u trenutku ga je gotovo izgubila, što je uzrokovalo mnoge neizvjesnosti u pogledu budućnosti Bosne i Hercegovine.

Koncepcija ovog rada sadržana je u četiri osnovne postavke:

- U razdoblju od 1992. do 1995. stvoren je ogroman demografski gubitak koji je izravno prouzročio prirodnu depopulaciju i demografsku perspektivu Bosne i Hercegovine učinio sumornom.
- Bosna i Hercegovina je u procesu ekonomske i tehnološke modernizacije od 1948. do 1991. godine, kada prirodni priraštaj po pravilu opada, ipak sačuvala biološku vitalnost za rast stanovništva i emigracije, što bi potrajalo, da nije bilo rata, još koju deceniju.

- Polikulturalna zajednica Bosne i Hercegovine igra ključnu ulogu u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i demografskom razvoju. Kad god je ta zajednica bila postojana i djelotvorna, to se pozitivno odrazilo na ukupan prosperitet, pa u tom okviru i na demografske prilike, i obratno. S razaranjem polikulturalne zajednice (1992-1995) nastao je i demografski slom.
- Pitanje demografske budućnosti Bosne i Hercegovine treba da postane politički interes društva i države. Tu je važna i odgovarajuća populacijska politika. Sve je to potrebno, ali nije i dovoljno. Tek bi oživljavanje djelotvorne polikulturalne zajednice Bosne i Hercegovine proizvelo neophodne uvjete za demografsku revitalizaciju. Obnavljanje te zajednice je nužno i dostižno, u što političke elite moraju da vjeruju ako ne žele demografsku katastrofu koja bi pogodila i Srbe i Hrvate i Bošnjake.

Navedene postavke, svaka pod svojim naslovom, obrađene su u narednom izlaganju.

Demografski gubici i posljedice

Bosna i Hercegovina je 1991. godine imala nešto više od 4.377.000 stanovnika. Poslije deset godina, uobičajenog intervala između dva popisa u Jugoslaviji, to jest 2001. godine, očekivani popis je izostao, tako da nema zvanične (vjerodostojne) statistike o poslijeratnom broju žitelja u Bosni i Hercegovini. Procjenjuje se da je u toj godini u zemlji bilo 3,5 ili najviše 3,8 miliona stanovnika. Da bi se znalo koliki je stvarni demografski gubitak, ove brojke treba uporediti s onim brojem koji bi redovni popis stanovništva 2001. godine utvrdio da nije bilo rata. Taj sam broj s visokim stepenom pouzdanosti našao i on iznosi 4.539.000, što se u velikoj mjeri poklapa s istraživanjima Ekonomskog instituta u Sarajevu 1990. godine. Iz ovog poređenja proizlazi da je realan demografski gubitak u Bosni i Hercegovini 2001. godine krajem marta bio 739.000 minimalno ili 1.039.000 maksimalno.

Ukupan demografski gubitak sastoji se od tri uže grupe gubitaka. Jednu grupu čini izgubljeni prirodni priraštaj, drugu broj ubijenih i nestalih civila, poginulih boraca i umrlih građana zbog

teških ratnih uvjeta (povećani ratni mortalitet), i treću grupu stanovništvo prognano iz Bosne i Hercegovine koje se nije vratilo u zemlju.

Demografski gubitak je važan pokazatelj onoga šta se sve dogodilo, jer nije karakterističan samo po svojoj veličini, već naročito po tome kakav je učinak proizveo na dugoročni razvoj stanovništva Bosne i Hercegovine. Velikih gubitaka ove vrste bilo je i u Prvom i u Drugom svjetskom ratu, ali oni nisu imali izravno razarajući utjecaj na dugoročne demografske tokove. Stanovništvo nakon 1921. godine povećavalo se vrlo ubrzano (2,1% godišnje), a od 1948. do 1961. godine nešto sporije, ali i dalje dinamično (1,9% godišnje). Tako je ukupan demografski gubitak iz Prvog svjetskog rata, koji je utvrđen 1921. godine, nadoknađen za nepunih pet, a iz Drugog svjetskog rata, utvrđen 1931., za nešto manje od jedanaest godina.

Za razliku od ovoga, demografski gubitak iz perioda od 1992. do 1995. odigrao je destruktivnu ulogu. Prema Agenciji za statistiku Bosne i Hercegovine, stanovništvo u zemlji bilježi neznatan porast, koji je, ako se uzmu u obzir izvještaji o prirodnom priraštaju, već krajem 2005. godine presahnuo i postao negativna veličina. Drugim riječima, bosanskohercegovačka populacija od početka 2006. godine se brojno smanjuje, što znači da u zemlji više ljudi umire nego što se rađa. Tako prirodna depopulacija započinje svoj ples u Bosni i Hercegovini.

Treba napomenuti da je ova depopulacija ranije zahvatila Republiku Srpsku, pa je prirast u Federaciji BiH ustvari bio jedini izvor općeg povećanja broja stanovnika u cijeloj Bosni i Hercegovini. Kako je došlo do naglog pada stope rađanja i u ovom entitetu, prirodna depopulacija se proširila na čitavu zemlju.

Može se postaviti pitanje da li su ove promjene posljedica demografskog gubitka iz perioda 1992. do 1995. ili su rezultat demografske tranzicije koja se intenzivirala još od 1948. godine. Svakako da je nesporan izvjestan utjecaj demografske tranzicije, ali ovdje je dominantni faktor bio upravo demografski gubitak. Ovo nije teško dokazati ako se razmotri kretanje broja stanovnika Bosne i Hercegovine u mirnodopskim uvjetima, što znači u okolnostima kada je utjecaj rata i demografskog gubitka isključen, a uključeno djelovanje demografske tranzicije.

Ekonomski institut u Sarajevu vršio je prije rata i takva istraživanja. U studiji „Dugoročne projekcije stanovništva i radne snage Bosne i Hercegovine do 2015. godine“ utvrđeno je da bi bosanskohercegovačko stanovništvo imalo neprekidan rast, pa bi u godini 2015. dostiglo broj od 4.621.195. Rezultati ovog istraživanja su korektni, što, pored ostalog, potvrđuje i činjenica da je prognoza za 1991. godinu gotovo podjednaka s podatkom iz popisa te iste godine. Moja vlastita istraživanja pokazuju da bi se stanovništvo Bosne i Hercegovine u mirnodopskom periodu i pod utjecajem demografske tranzicije povećavalo do 2025. godine. Te godine bi započela depopulacija, ali emigracijska, nastala zbog većeg negativnog migracijskog salda (više iseljenih od useljenih) od prirodnog priraštaja. Ako se pretpostavi da tog negativnog migracijskog salda od 2025. godine više ne bi bilo, onda bi se trend rasta stanovništva produžio sve do polovine 21. vijeka. Ovo znači da bi tek tada krenula prirodna depopulacija, kada prirodni priraštaj postaje negativna veličina, kao rezultat većeg broja umrlih od broja rođenih. Prema tome, demografski gubitak iz perioda 1992. do 1995., koji je 2001. godine iznosio 739.000, ili čak milion i nešto više, stvarni je uzrok izuzetne destrukcije stanovništva Bosne i Hercegovine.

Demografska vitalnost i modernizacija

Ekonomsko-tehnološka modernizacija i demografski dinamizam su dva suprotstavljena procesa. Nikada ne idu udruženo. Tamo gdje ima puno djece, nema modernog proizvodnog sistema, a gdje ovaj postoji djeca su rijedak fenomen. U Bosni i Hercegovini ta protivrječnost nije bila izražena. Mada su ekonomski preobražaj i novi proizvodni potencijal vršili utjecaj na usporavanje demografskog intenziteta, bosanskohercegovačka populacija je ipak uspjela održati biološku vitalnost. Podaci koji slijede pokazuju kako se kretao demografski razvoj u doba intenzivnih ekonomskih i tehnoloških promjena.

Od 1948. do 1991. godine broj stanovnika početkom perioda povećavao se po stopi od 2,1 posto, a krajem po stopi od 0,6 posto. Prosječan godišnji porast iznosio je 1,3 posto i kretao se ravnomjerno bez velikih odstupanja od trenda. Za 43 godine sta-

novništvo Bosne i Hercegovine povećano je 1,7 puta. Prirodni priraštaj osiguravao je trajan rast populacije i davao ustaljen i značajan godišnji višak iseljenih nad useljenim, koji se prelijevao u ekonomski razvijenije ali demografski posustale susjedne zemlje – Srbiju i Hrvatsku.

Unutar ovog razdoblja rođeno je 3.850.750 žive djece, ili prosječno godišnje 89.552 djeteta. Broj umrlih je 1.307.531, odnosno svake godine po 40.408 ljudi. Godišnji prirodni priraštaj od 59.144 bio je najveći u historiji Bosne i Hercegovine. Pretežan utjecaj na ovoliki prirodni priraštaj nije izvršio natalitet nego mortalitet. Naime, stopa smrtnosti je drastično smanjena, više od 3,4 puta u odnosu na period od 1879. do 1921. godine, dok smanjenje stope rađanja nije bilo veće od 1,7 puta. Može se mirne duše reći da ovoliko smanjenje stope smrtnosti predstavlja glavno obilježje četiri decenije modernizacije Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 20. stoljeća. Savladati stupanj umiranja u mjeri da se približi nivou razvijenih zemalja je dostignuće koje je najviše omogućilo da Bosna i Hercegovina, uprkos modernizaciji, zadrži sposobnost obnavljanja stanovništva.

Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine pojava je koja se statistički može pratiti od 1879. godine. Najveći intenzitet je dostignut u periodu od 1948. do 1991. godine, kada je ukupno iseljeno 1.046.649, a useljeno 316.157 stanovnika. Višak iseljenih nad useljenim iznosi 730.492, ili u prosjeku po godini nešto manje od 17.000. Ovaj godišnji višak iseljavanja nad useljavanjem veći je za više od šest puta od onog iz perioda od 1879. do 1921. Ovako veliko iseljavanje iz Bosne i Hercegovine, upravo u toku ekonomskog razvoja zemlje, može se objasniti time da su susjedne zemlje - Hrvatska i Srbija, prema kojim je emigracijska struja najviše tekla, bile privredno razvijenije, ali demografski manje vitalne, pa ih je to činilo privlačnim za bosanskohercegovačke migrante. Svakako da je tome doprinijela i povećana pokretljivost stanovništva, što je normalna pojava u procesu modernizacije.

Najveći procent iseljenih imali su Srbi, zatim Hrvati. U poređenju s Hrvatima, a pogotovo sa Srbima, udio Bošnjaka u iseljavanju je daleko manji. Kod useljavanja dominantna stavka pripada grupi „Jugoslaveni“, što ne iznenađuje ako se zna da se Bosna i Hercegovina doživljavala kao multikulturalna i multietnička sredina, koja je ovoj kategoriji stanovništva najviše odgovarala.

Značaj polikulturene zajednice za demografsku budućnost

Kada se razmatra demografska budućnost Bosne i Hercegovine, prvo pitanje koje se nameće jeste: može li se nekom strategijom, izvjesnom politikom, nekakvim oblikom intervencije išta učiniti za godine i decenije koje dolaze? Odmah treba reći da su fenomeni starenje stanovništva i prirodna depopulacija, ako teku normalno, odnosno neometano, veoma otporni na svaki vanjski utjecaj. Njihova je suština strukturne prirode i predstavljaju dio same modernizacije. Ovo naravno ne znači da je uzaludan svaki pokušaj da se stvari u tom pogledu bar u izvjesnoj mjeri poprave. Ako bi se ipak nešto moglo pozitivno postići, osnovna pretpostavka za to je temeljit pristup koji bi omogućio jasan uvid u karakter tih tokova i otkrivanje njihovih bitnih uzročno-posljedičnih veza.

Bosna i Hercegovina je drukčiji slučaj. Budući da sadašnje ubrzano starenje stanovništva u njoj nije rezultat visokog nivoa razvijenosti i neometanog toka demografske tranzicije, to bi pomoglo da se, pod određenim uvjetima, na demografsku budućnost gleda s nešto više optimizma. Ovakvi izgledi za Bosnu i Hercegovinu su mogući jer je opadanje nataliteta djelomično nastalo zbog dugotrajnih nepovoljnih ekonomskih prilika, nesređenih političkih odnosa i nesigurnosti za mlade ljude da zasnuju brak i porodicu. Pozitivan preokret u ovom smislu svakako bi povoljno utjecao na demografsku dinamiku. Usto, poboljšanje općeg stanja u zemlji doprinijelo bi da se vrati dio izbjeglih osoba iz inozemstva.

Demografski problem Bosne i Hercegovine u svojoj pravoj dimenziji nije prepoznat, pa se javnost njime ozbiljno i ne bavi. Istina, povremeno se pojavi u štampi pokoji prilog o „bijeloj kugi“, ali to su više parcijalni i prilično senzacionalistički izvještaji. Nema šire javne rasprave o tome. Pitanje razvoja stanovništva mora postati predmetom državne politike i interesom šire javnosti. Ne bi smjelo da taj problem ostane postrani i da se rješava pod utjecajem slučaja i nepovoljnih okolnosti. Treba ga stalno imati u vidu i tražiti puteve i načine za neku viziju. U tom pokušaju ne može se zaobići jedna razrađena populacijska politika koja

bi uključila i relevantna pitanja iz socijalne sfere, kao što su problem braka i porodice, status žene, zaposlene majke, podizanje djece i sl.

Za poboljšanje demografske situacije, međutim, to nije dovoljno. Nužne su sređene političke, društvene i ekonomske prilike u zemlji, što je moguće postići jedino revitalizacijom djelotvorne polikulture zajednice, koja u Bosni i Hercegovini predstavlja obrazac koherentnog života u vjerskoj i etničkoj raznolikosti. Kao takva, snažan je medij za izgradnju i održavanje stabilne i produktivne društvene sredine i zbog toga je veoma poželjna.

Polikultura zajednica je od suštinske važnosti za biće Bosne i Hercegovine i njenu egzistenciju, ali ima i širi značaj, jer se povezuje s geopolitičkim pitanjima regije. Od pojave nacionalnih pokreta u 19. stoljeću formira se kao zajednica Muslimana (Bošnjaka) Srba i Hrvata i tako postaje višetnička struktura. Ima dugi historijski kontinuitet, koji svjedoči o njenoj konstantnoj djelotvornosti, bez koje bi se sigurno raspala. Na prostoru zajednice stoljećima su živjele i radile mnoge generacije u snošljivim međukulturnim i međureligijskim odnosima. Socijalna kohezija, razvijena u dovoljnoj mjeri, ublažavala je napetosti i sukobe koji su mogući u polikulturnoj zajednici.

Postojanost i funkcionalnost višekulture zajednice Bosne i Hercegovine uvijek su bile glavne odrednice ekonomskih, socijalnih i demografskih tokova. To je jasno došlo do izražaja u doba pokretanja i intenziviranja modernog razvoja. Prema tome, ako je priroda zajednice o kojoj je riječ bila odlučujući faktor u svim važnijim događanjima, a među njima i u razvoju stanovništva, onda je očigledno da taj faktor može imati ne manji utjecaj i na oporavak, pa i na izvjesnu demografsku dinamiku u budućnosti.

U drugoj polovini 20. stoljeća entitet i integritet Bosne i Hercegovine se utemeljuju i zajednica tri naroda postaje još izraženija. To je razdoblje snažnih pobuda za ekonomsku i tehnološku modernizaciju i poboljšanje životnih uvjeta, što je pokretalo i ujedinjavalo energiju ukupnog aktivnog stanovništva. Centripetalne snage su prevladavale u zemlji, a socijalna kohezija je podignuta na zavidan nivo. Tada su ostvarena velika dostignuća

u razvoju stanovništva, privrede i ostalih oblasti društvenog života. Bosanskohercegovačka zajednica se doživljavala kao otjelotvorenje zajedničkog interesa i opće dobrobiti, bez koje se nije mogla zamisliti ni dobrobit nacionalne skupine ni pojedinca. Karakteristike te zajednice postale su obilježje i prepoznatljiv znak Bosne i Hercegovine kao multikulturalnog entiteta.

Od 1992. godine polikulturalna zajednica Bosne i Hercegovine postala je meta destrukcije i razdvajanja. Prolijevanje krvi i uništavanje zamijenilo je prethodno produktivno doba saradnje i prosperiteta i otvorilo put propadanju zemlje u cjelini i stradanju svakog naroda pojedinačno. Odgovornost protagonista te avanture je ogromna, posebno u dva smisla. Prvo, razaranje polikulturalne zajednice Bosne i Hercegovine nije se moglo razborito opravdati. Ta izuzetna historijska tvorevina nudi formulu za konstruktivan politički život na malom prostoru sa spletom od više kultura i parcijalnih interesa. Zbog toga i zbog uloge koju ima u održavanju ravnoteže utjecaja na području regije, prema bosanskohercegovačkoj zajednici se trebalo odnositi kao prema nekom raritetu, a ne tako olako poći u njeno destruiranje, tim prije što se moralo znati da takav poduhvat iziskuje neprocjenjive žrtve i patnje naroda. Drugo, izvršena je mobilizacija omladine u situaciji kada se to nije smjelo učiniti. Naime, pod utjecajem ekonomske i tehnološke modernizacije proces opadanja prirodnog priraštaja bio je u toku, najizrazitiji kod Srba, koji su se već 1991. godine nalazili na pragu depopulacije, Hrvati blizu toga, a Bošnjaci nešto dalje, ali i oni na istom trendu. U tim promjenama uvlačenje stanovništva u ratni vrtlog, sa stanovišta bitnih nacionalnih interesa, nedopustivo je jer se tako ubrzava gubitak biološke supstance nacije i narod vremenom biva sve malobrojniji.

Podaci u tabeli pokazuju kakva je u Bosni i Hercegovini do 1991. godine bila tendencija pada prirodnog priraštaja, promjene u starosnoj strukturi stanovništva i u broju članova po domaćinstvu, kao i razlike u svemu tome između Federacije BiH i Republike Srpske.

Prirodni priraštaj, starost stanovništva i broj članova po domaćinstvu		
	1971.	1991.
- Prirodni priraštaj na 1000 stanovnika		
Bosna i Hercegovina	15,4	7,8
Federacija BiH	-	8,4
Republika Srpska	-	6,7
Distrikt Brčko	-	6,9
- Procent djece, 0-14 godina		
Bosna i Hercegovina	34,4	23,2
Federacija BiH	-	24,2
Republika Srpska	-	21,6
Distrikt Brčko	-	22,3
- Procent starih, 65 i više godina		
Bosna i Hercegovina	4,7	8,8
Federacija BiH	-	8,1
Republika Srpska	-	10,0
Distrikt Brčko	-	8,9
- Broj stanovnika po domaćinstvu		
Bosna i Hercegovina	4,41	3,63
Federacija BiH	-	3,65
Republika Srpska	-	3,58
Distrikt Brčko	-	3,62

Izvor: 1. Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1992.

2. Ilijas Bošnjović i saradnici, „Stanovništvo Bosne i Hercegovine.

Demografski razvoj u multietničkom društvu“, Međunarodni forum
Bosna, Sarajevo 2000.

Stanovništvo koje stari i ima sve manje naraštaja mlađeg doba nije resurs s kojim se može olako manipulirati u ratnim projektima. U predmoderno doba prosječno domaćinstvo na ovom prostoru imalo je više djece i takva populacija kao baza za vojnu mobilizaciju bila je nešto sasvim drugo od populacije iz 1991. godine, kada srednje domaćinstvo ima manje od dva djeteta ispod

18 godina. Takva populacija pokazuje jasne znake biološkog posustajanja i opravdano je očekivati da se ta pojava posmatra kao važan opći interes i kao problem koji treba rješavati.

Ondašnji politički lideri, opsjednuti svojim ratnim planovima, nisu htjeli da znaju za ovo. Posljedice su danas očigledne: Republika Srpska je još odranije u prirodnoj depopulaciji, a Federacija BiH se s tim sada susreće. Taj fenomen, u narodu poznat kao „bijela kuga“, naspram crne kuge kao opake zarazne bolesti, pokazatelj je tragike stanovništva Bosne i Hercegovine koje je avanturističkom politikom gurnuto u biološko propadanje i postepeno izumiranje. Cijena za neodgovorne postupke morala je doći, nažalost, u najdrastičnijem obliku.

Ratovi, revolucije i drugi veliki historijski poduhvati ne dešavaju se ako ne postoji odgovarajuće demografska osnova. Hitler je pokrenuo rat u okolnostima kada je Njemačka raspolagala značajnim ljudskim izvorima, odnosno kada je njeno stanovništvo bilo još relativno mlado, pa je to omogućilo stvaranje brojnih divizija za frontove. Danas se Njemačka nalazi u drugoj situaciji: ima staro stanovništvo i ograničene izvore mladih ljudi za mobilizaciju, zbog čega neki hipotetični Hitler i nije moguć u ranijim razmjerima.

Otpor fašizmu i pokretanje socijalističke revolucije kod nas su imali stabilnu demografsku bazu, prvenstveno u seoskim područjima, koja su bila prepuna omladine. Samo u takvim uvjetima bili su mogući Narodnooslobodilački pokret i revolucionarna aktivnost. U naše vrijeme takvo nešto već ne bi bilo ostvarivo, jer se sastav stanovništva izmijenio – mladih ljudi ima daleko manje, a starijih puno više nego polovinom prošlog stoljeća, dok su sela gotovo ostala bez omladine.

Evropska historija sve do polovine 20. stoljeća puna je prevrata i revolucija, a isto tako manjih i većih ratova između vjera, suverena ili nacionalnih država. Evropa je tada imala značajan demografski potencijal, veliki broj mladih ljudi koji su predstavljali snažan oslonac za neprekidna previranja i stalne sudare. Evropa se, međutim, sada po tome bitno razlikuje, moglo bi se reći najviše zbog izmijenjene demografske situacije. Niske stope fertiliteta ne osiguravaju ni prostu reprodukciju, a izrazita starost i trend neprekidnog starenja postaju glavna demografska

obilježja. Te promjene su učinile da se jave humanije ideje i trezveniji pristupi evropskim i svjetskim odnosima. Evropska unija je među najistaknutije ciljeve postavila politiku sporazumijevanja, saradnje i udruživanja, i uklonila rat kao tradicionalno sredstvo za rješavanje sporova. Neukrotiva mladost ustupila je mjesto odmjerenoj starosti.

Ne razlikujemo se mi od Evrope samo po stepenu razvijenosti. Evropski svijet je vremenom stario, ali je stjecao mudrost koja mu pomaže da se racionalno odnosi prema stvarnosti, postavlja suvisle ciljeve i sa svojim intelektualnim i materijalnim bogatstvom provodi život u miru. Mi smo veliki kontrast tome. Starimo, ali nas iracionalnost ne napušta i ne prati mudrost. Uprkos teškoj demografskoj situaciji i svemu drugom što nam se dogodilo u nedavnoj prošlosti, izgleda da bismo ponovo bili spremni da se prepustimo manipulaciji nesavjesnih i egocentričnih lidera da nas navedu na međusobno satiranje i opću propast, kao da je nagon za tim jedina energija u nama.

U postdejtonskom periodu događaji ne kreiraju povoljnu klimu u kojoj postoji mogućnost demografskog oporavka. Ideju o zajedničkim interesima i općoj dobrobiti, koja je okupljala narode Bosne i Hercegovine u vrijeme njihovih velikih dostignuća na putu ekonomske, tehnološke i demografske modernizacije, potiskuju snage iracionalnog grupiranja i separiranja. Lideri tih snaga, iako politički djeluju kao branitelji interesa „svojeg naroda“, ne primjećuju šta se stvarno događa s tim „svojim narodom“. Ni nakraj pameti im nije da je biološki opstanak Srba, Hrvata i Bošnjaka postao problem koji treba što prije početi rješavati. Drže se uobičajenog uvjerenja da narod odnosno stanovništvo posjeduje urođenu sposobnost da se sam od sebe obnavlja i umnožava. Gotovo da ga ima i da će ga biti poput vode i zraka. Još manje im je poznato da samo obnovljena djelotvorna polikulturalna zajednica Bosne i Hercegovine može stvoriti uvjete za poboljšanje demografskih prilika sva tri naroda. Zanemarujući ideju o zajedničkim interesima i općoj dobrobiti, političke elite upravo onemogućuju uspostavljanje takve zajednice.

Politička aktivnost nacionalnih grupa proizvodi napetost i stvara obespekujavajuće okruženje. Usredotočene na svoje ciljeve, zapostavljaju ili sporo rješavaju pitanje podizanja sposobnosti

države da vrši svoje poslove. Nepovjerenje u Bosnu i Hercegovinu kao polikulturalnu zajednicu raste naročito među mladim ljudima, koji pred takvim razvojem događaja osjećaju nesigurnost i gube nadu da u svojoj zemlji mogu išta učiniti za svoju budućnost. Ovakva politika etničkog nacionalizma stvara iste demografske posljedice kao i ratno razaranje polikulturalne zajednice u razdoblju od 1992. do 1995. Stope rađanja opadaju, a stope umiranja rastu, ne pokazujući nikakve znake povoljnog preokreta.

U ovom smislu karakteristična je predizborna kampanja za oktobarske izbore 2006. godine. Iz Republike Srpske najavljuju pokretanje referenduma za izdvajanje iz Bosne i Hercegovine. Ako za to zasada nema uvjeta, pitanje referenduma, napominju, ostaje otvoreno i on će zaista biti održan kada se okolnosti promijene. U javnosti se ovo tumači različito: kao dio predizborne stranačke aktivnosti; zatim kao odgovor na zahtjeve koji dolaze iz Federacije BiH za ukidanjem Republike Srpske, odnosno za novu organizaciju države bez entitetskih jedinica; najzad, vezuje se s Kosovom, njegovim eventualnim gubitkom za Srbiju, i Republika Srpska kao nadoknađivanje toga gubitka. Ma kakvi bili motivi toga poteza, radilo se o ozbiljnoj namjeri ili običnoj političkoj igri, on je izazvao zbunjenost i uznemirenje među građanima. Čemu mladi ljudi mogu da se nadaju i šta da čine u nesigurnom društvu i u državi neizvjesne budućnosti?

Nužnost obnovljenja djelotvorne polikulturalne zajednice Bosne i Hercegovine

Polikulturalna zajednica Bosne i Hercegovine ima duboke historijske korijene i jake razloge za opstanak. Pojavila se na prostoru koji je bio poprište borbi za prevlast civilizacija, ali nijedna nije mogla ostvariti kulturnu dominaciju. Postala je svojevrsni entitet, osobita politička i društvena jedinica koja egzistira na ravnoteži utjecaja svojih kulturnih i etničkih komponenti. Otkada je isključivo pod svojim imenom, opstoji kao heterogena zajednica čiji se pripadnici razlikuju po vjeri, kulturi, ili naciji.

Bosna i Hercegovina je u određenim razdobljima gubila suverenitet države, ali ne i karakter polikulturalne zajednice. Mada su se u toku dva svjetska rata dogodili etnički potresi u njoj,

zajednica Bošnjaka, Srba i Hrvata ipak je to prebrodila i tako sačuvala milenijski kontinuitet. Primarni uzrok tim potresima nije bila vjerska netrpeljivost, niti neukrotivi tribalizam, nego okolnosti stvorene velikim ratovima i stranim djelovanjem.

Izmiješanost tri naroda i njihov zajednički život na prostoru Bosne i Hercegovine je stvarnost koju je historija kreirala. S tom stvarnošću Bošnjaci, Srbi i Hrvati su se saživjeli i razvili sposobnost za opstanak u vjerskoj i kulturnoj raznovrsnosti, što je omogućilo da bosanskohercegovačka zajednica potraje stoljećima. Da su, umjesto toga, zavladale netrpeljivost i mržnja, one bi svojom razarajućom snagom odavno razbile tu zajednicu.

Noel Malcolm je kao historičar predano istraživao fenomen Bosne i Hercegovine i njenu državnost. U svojoj knjizi „Povijest Bosne“ navodi: „Većim dijelom razdoblja poslije 1878. godine različite vjerske i etničke zajednice u Bosni živjele su zajedno u miru: dvije glavne erupcije nasilja – prva u Prvom svjetskom ratu i neposredno nakon njega, a druga u one četiri godine koliko je trajao Drugi svjetski rat – bile su iznimke, izazvane i raspaljene uzrocima izvan granica Bosne. Od drugog od tih užasnih razdoblja odrasla su puna dva naraštaja, pa većina bosanskog pučanstva nema osobnih sjećanja na borbe u tom ratu niti osobite želje da ih obnove“ (XXIII). Na drugom mjestu, raspravljajući o Bosni u razdoblju od 1914. do 1941., ističe: „Glavna je prijetnja toleranciji dolazila kao i mnogo puta u bosanskoj povijesti, izvana“ (226).

Najveći nasrtaj na polikulturnu zajednicu Bosne i Hercegovine izvršen je od 1992. do 1995. Uništavanje je vršeno i ideološkom vatrom, obezvjeđivana su najvrjednija svojstva zajednice s ciljem da zavladaju netrpeljivost i mržnja. Ideja o zajedničkim interesima je sistematski zatirana, a Bosna i Hercegovina prikazivana kao zla zemlja suprotstavljenih i nepomirljivih težnji i interesa naroda. Uporno potpirivan, etnički nacionalizam je dobio krila i postao uzvišenim idealom sa znakom svetosti. Nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, od polikulturne zajednice su ostale krhotine, a od države prazna ljuštura. Jedanaest godina od Dejtonskog sporazuma napravljen je izvjestan napredak u funkcioniranju države. Međutim, razbijena zajednica stoji i dalje u svom kršu. Stvarni i brži uspjeh u konstituiranju demokratske države,

primjerene etničkoj realnosti Bosne i Hercegovine, svakako bi utjecao na oživljavanje nekadašnjeg potencijala zajedništva na ovom prostoru.

Postoji visok stepen zavisnosti razvoja stanovništva od djelotvornosti bosanskohercegovačke polikulture zajednice. Svaki korak u pravcu obnovljenja te djelotvornosti znači više međusobnog povjerenja, uzajamnog prilagođavanja, volje za pomirenjem, solidarnosti, društvene stabilnosti i ekonomskog prosperiteta. To su sve tvorački elementi za pogodan demografski ambijent koji predstavlja neophodan uvjet za oporavak reproduktivnih sposobnosti stanovništva. Politički lideri ne smiju ovaj problem zanemariti, već se prema njemu moraju odgovorno odnositi ako žele dobro narodu i građanima koje predstavljaju.

Opasna je zabluda vjerovati da je moguće voditi političke igre koje ne idu i u smjeru dobrobiti Bosne i Hercegovine kao polikulture zajednice a da se to katastrofalno ne odrazi na već okrnjeno i biološki unazađeno stanovništvo. Političari takvog uvjerenja ponašaju se kao da imaju pred sobom slobodno polje rada, da ni vremenski nisu ograničeni i da se mogu isključivo i unedogled baviti onim što procjenjuju kao interes naroda kojem pripadaju, ne shvaćajući da u ovom trenutku nema većeg interesa od biološkog opstanka sve tri etničke grupe. Dok ustrajavaju na tom kursu, vrijeme čini svoje: rađanje postaje sve oskudnije, a umiranje sve izrazitije, stanovništvo stari i gubi biološku vitalnost, narod biva sve malobrojniji i neprimjetno iščezava. Iz takvog sklopa događaja moguć je samo jedan ishod: dokrajčivanje stanovništva i ostavljanje prostora Bosne i Hercegovine za naseljavanje biološki vitalnijih naroda.

Postoje značajne pogodnosti koje olakšavaju obnavljanje demokratske polikulture zajednice Bosne i Hercegovine:

- Polikultura zajednica Bosne i Hercegovine nije neka novotarija sumnjive vrijednosti, već politički i društveni obrazac čiju djelotvornost potvrđuje njegovo dugo historijsko trajanje. Taj je obrazac omogućio da Hrvati, Srbi i Bošnjaci, kao heterogena vjerska i kulturna skupina, žive u zajedništvu, biološki se obnavljaju i umnožavaju, doživljavajući na putu napretka političke, ekonomske i socijalne preobražaje. Polikultura zajednica Bosne i Hercegovine

održala se stoljećima uprkos mnogim iskušenjima. Ona je dragocjeno iskustvo koje može odigrati važnu ulogu i u demokratskoj transformaciji zemlje.

- Nakon svega što se dogodilo u razdoblju razaranja i rasturanja polikulture zajednice Bosne i Hercegovine, radi društvene stabilnosti i života u miru, javnost je većim dijelom spremna da pruži podršku revitalizaciji te zajednice, kroz pomirenje, međusobno uvažavanje i saradnju u ostvarivanju zajedničkih interesa.
- U Bosni i Hercegovini nijedna od tri glavne kulture nema toliki broj pripadnika da bi mogla uspostaviti apsolutnu političku nadmoć. Bošnjaci su najbrojniji, ali relativno, odnosno prema Srbima i Hrvatima skupa nemaju većinu, tako da to obezbjeđuje postojanu političku ravnotežu.
- Bosna i Hercegovina je mala zemlja u kojoj se političke elite lično poznaju, što olakšava političke dogovore.
- Ideja o djelotvornoj polikulturnoj zajednici Bosne i Hercegovine nije uništena iako je sama zajednica praktično rasturana. Još je u živoj uspomeni njen sjaj iz druge polovine 20. stoljeća do 1991. godine, kada su ostvareni egzemplarni rezultati u razvoju zemlje, a povjerenje u zajednički život i opću dobrobit bili na vrhuncu. Predstave o tome danas predstavljaju značajan potencijal za podršku obnovljenju polikulture zajednice Bosne i Hercegovine.

Političke elite nose veliku odgovornost za biološki opstanak naroda u Bosni i Hercegovini. One koje su stanovništvo već u procesu starenja bezobzirno instrumentalizirale i uvukle ga u ratno pustošenje 1992-1995., ubrzavajući time biološku propast naroda, ne mogu izbjeći osudu historije. Današnje političke elite imaju širi uvid u našu složenu stvarnost. Njihova opredjeljenja zavise od toga koliko su zaista slobodne a koliko pod utjecajem predrasuda u procjeni i zauzimanju stavova o nacionalnim odnosima i zbivanjima u zemlji. Da bi se postigla stabilnost Bosne i Hercegovine i stvorili uvjeti za rješavanje demografskih problema, potrebno je da politički akteri vjeruju da djelotvorna polikultura zajednica predstavlja najprikkladnije sredstvo za rješavanje spomenutih problema i da je njena revitalizacija izvodiva.

Ne smiju izgubiti iz vida alternativu, koja nije ništa drugo do neprekidno kreiranje napetosti, trvenja i nestabilnosti, s kobnim posljedicama za biološki opstanak tri naroda. Orijentacija na život i stvaranje umjesto na stradanje i smrt puno bi doprinijela demografskoj budućnosti i izgledima za dobrobit svih naroda u Bosni i Hercegovini.

Bibliografija

- Bošnjović, Ilijas i saradnici: *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – Demografski razvoj u multikulturnom društvu*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2000.
- Dal, Robert, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- „Demografija“, tematski bilten 02, Bosna i Hercegovina, Agencija za statistiku, Sarajevo, 2004.
- *Dugoročne projekcije stanovništva i radne snage Bosne i Hercegovine do 2015. godine*, Ekonomski institut, Sarajevo, 1991.
- Hejvud, Endru, *Politika*, CLIO, Beograd, 2004.
- Malcolm, Noel, *Povijest Bosne*, Erazmus-Svjedočanstva, Zagreb, 1995.
- „Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine“, Republika Bosna i Hercegovina Državni zavod za statistiku, Sarajevo, 1999.